

Абу Бакр ал-Хоразмий 323 хижрий (935 милодий) йили Хоразмда тугилиб, илк таълимни шу ерда олади. Умрининг гуллаган даври-а (20-25 ёшларида) ватандан чикиб, Ирок ва Шомга боради, етук олим ва шоирлар билан танишиб, улардан таълим олади. Кейин Халабга бориб, машхур Хамдамийлар амири, шоир ва олимлар хомийси Абулхасан Сайфуддавла (944-967) билан танишиб, унинг саройида хизмат килиб, сўнг Бухорога келади, Сомонийлар саройда яшаб, вазир Абу Али ал-Балъамий (960-974 ва 992-996) билан дўстлашади, лекин у билан муносабати ёмонлашиб, Нишопурга йўл, ола-ди. Бу ердаги таникли шоирлар Абулхасан ал-Казвиний, Абу Мансур ал-Багавий ва Абулхасан ал-Хакамийлар билан дўстлашиб, уларнинг шоирлик махоратидан бахраманд бўлади. Умуман Хоразмийнинг умри фожиалар ва рохатбахш этувчи онларга тўла. У турли шаҳарларда бўлиб, камокда ҳам ётиб чикади, амирларнинг эътиборига тушиб бойлик ҳам орттиради, амалдорларнинг газабига учрайди ва х. к. Абу Бакр ал-Хоразмий Нишопурга келиб, бу ерда муқим яшай бошлайди. Талабаларга сабоқ беради, шеър ёзишни ўргатади, нишопурлик машхур адиб, шоир ва олимлар, шулар катори ас-Саолибий билан дўстлашиб, уларнинг мажлисларида иштирок этади. Яна Сомонийлар вазири ал-Утбий сикувидан кутилиш учун қочишга мажбур бўлади. Шоир бир неча вақтдан сўнг яна Нишопурга қайтади, умрининг охирида яккаланиб қолади ва ҳаётининг кейинги даври оғир мусибатлар билан ўтади. У хижрий 383 (милодий 993) йили Нишопурда вафот этади.

Абу Бакр ал-Хоразмийнинг адабий меросидан араб тилидаги катта девони ва «Рисолалари» бизгача етиб келган. Абу Бакр ал-Хоразмий «Рисолалари» X аср насрий адабиётининг машхур ёдгорлиги ҳисобланади. Тил ва услуб жihatдан нихоятда пухта ишланган бу асар сажъ (кофияли наср) билан ёзилган бўлиб, шоир замонасидаги машхур кишилар: амир, вазир, лашкарбоши, кози, амадзор, факихларга, адиб ва тилшунос олимларга, яъни ал-Хоразмийнинг дўстлари ва хомийларига ёзилган хатлардир. Рисолалар мазмуни турли байрамлар, юқори мартабага кўтарилиш ва бирор муваффақиятни қўлга киритиш, ўлим, мансабдан четлатилиш, касаллик ёки уруш хавфи каби муносабатлар билан табрик ёки қайгу изхор этиб, тасалли бериш, тухфалар учун ташаккур айтиш қабилардир. Рисолалар орасида ал-Хоразмийнинг ўз шогирдларига ёзган мактублари ҳам кўплаб учрайди.

Ал-Хоразмий рисолаларининг аксарияти илм-фан, ақл-одоб, адолат, ҳиммат, дўстлик каби муҳим ижтимоий масалаларга бағишланган бўлиб, уларда қўлланган иборалар

халк хикматли сўзларига айланиб кетган.

Шоир рисоаларидан манбаларда келтирилган баъзи бир парчалар таржимасини берамиз: «Хурмат эхсон билан баробардир... Дўстлашиш мурожаат эмас, хушмуомалаликлар, хушмуомалалик эса чукур текшириш ва ўрганишни узокка чўзмайди ҳам, ҳисоб ва сарфни кўтармайди ҳам. Карамли киши таҳкирланса ҳам азиздир... Сабабсиз узр гуноҳдир, ишонч йўқолиши билан килинган такаллуф ҳақоратдир. Эҳтиётсиз (килинган) дори-дармон касалликдир, унга ҳожат тушгандагина, у шифо бўлади... Олижаноб киши агар (бирова) жароҳатланса, (уни) боғлаб кўяди, йиртса — ямайди, агар бир томондан зарар келтирса, ҳар томондан фойда келтиради... Олийҳиммат зафарининг каромати (шундаки), агар кўлга киритса, (бошқаларга) бе-ради, пасткаш зафарининг кабиҳлиги шундаки, агар кўлга киритса, кўпроқ кўлга киритишни истайди... Оталар ики хил: тугилиш отаси ва таълим бериш отаси, биринчиси жисмоний ҳаёт сабаби, иккинчиси рухий ҳаёт сабабидир... Карамли киши гўзаллик билан савдо килади, мол билан савдо қилмайди... газабли ҳурматни унутади, ях-шиликларни кўмиб юборади ва гуноҳсизлар учун жиноятлар вужудга келтиради. қалбаки макташ ҳақоратлашдир. Пойдеворсиз қурилган бино қулайди... Муҳаббат ҳар қандай қиммат нарсанинг баҳосидир ва ҳар қандай юқори нарсанинг шотисидир... Агар ҳокимият атрофида адолат ҳукм сурмаса, у инқирозга юз тутаяди... Ростгўй тил ёлгон сўзласа, тугилиб қолади».

Яна бир бошқа рисоласида шундай ёзади: «Одамлардан шундайлари борки, (ҳокимиятни) бошқарганда, нафси уни амалдан туширади, одамлардан шундайи борки, лавозимдан бўшаганда, фазилати уни яна ўрнига ўтказаяди», «Қимқи одамлар қалбларини овлайман деса, унга эҳсон ва мурувват донларини сепиши, фазл ва олижаноблик тузукларини қўйиши керак».

Ал-Хоразмий шеърлари асосан қасида, газал, васф ва ҳажвийётдан иборат. Агар унинг қасидалари амир ва вазирларга бағишланган бўлса, ҳажвий шеърлари эса асосан амалдорларга ҳамда ўз рақиби шоир ва адиб, мақома жанрининг асосчиси Абулфазл ал-Ҳамадонийга (вафоти 1007 й.) қарши қаратилган. Ишқий мисралар, маҳбубни тараннум этиш ҳам ал-Хоразмий ижодида асосий ўринни эгаллайди.

Унинг шеърларига ҳос нарса шуки, шоир тазминни (ўз шеърига бошқа шеърни қиритиб қетиш) жуда кўп қўллаган.

Ўша вақт шоирларида кексалиқдан шикоят қилиш жуда кенг тарқалган эди.

Ал-Хоразмийнинг ҳам қариликдан нолиб ёзган шеърлари анча учрайди. Масалан: «Соч оқидан шикоят қилиб, унга зулм қилаётганингни қўриб турибман, соч оқи бир экин (бўлса), унинг уруги умрдир. У гўё шароб, ҳумор уни ўзига жалб қилади, ахир ҳумори ҳажв қилиниб, шароб макталарди-ку».

Ал-Хоразмий ижодида шаробни мактаб ёзилган шеърлар ҳам учрайди, лекин шоир майнинг киши ҳаёти учун зарарли эканини ҳам унутмаган:

«Қоса ва чўнтақнинг иккаласини (баробар) тўлдиришга ҳукм қилмаган, қосани тўлдириш учун чўнтақ бўшатиш керак», дейди шоир.

Ҳамият учун иллат бўлган ишқмас, дангаса қишилар ҳақида ёзар экан, улардан ҳазар қилишга даъват этади:

«Дангасанинг ҳожаатида унга ҳамроҳ бўлма, қанча солих қишилар бошқанинг қасоди билан бузилиб кетмадилар». Бошқа бир шеърида ёзади:

«Улуг одам қичик одамнинг суҳбати билан қичик бўлмайди, балки қичик одам улуг одам хизматида улуг бўлади». Яна бир шеърида:

«Икки нарса кишида бирлаша олмади: динорларга мухаббат ва дўстга мухаббат».

Бошқасида:

«качон замонани койисанг, сабр килувчини койиган бўласан, сен йиглайсан, койилаётган (замона) эса кулади» в. б.

Абу Бакр Мухаммад ибн ал-Аббос ал-Хоразмийнинг бой ижодий мероси барча Шарк ва гарб олимлари томонидан кизгин ўрганилган ва ўрганилмокда.

Ас-Саолибий «Йатимат ад-Дахр» асарида ал-Хоразмий хакида махсус тўхтаб, уни «Замонасининг энг доноси, одоб денгизи, наср ва назмнинг туги, фазл ва идрок оламидир. Ажойиб ва ибратли балогатни (ўзида) мужассамлаштирганди», деб таърифлайди.

Ас-Саолибий ал-Хоразмийнинг ўз мулохазасининг ўткир, гўзал ва ишонарли бўлиши билан ҳар қандай йигилишда голиб чиқиши, унинг рисоалар девони жилдларга ажратилиб кенг тарқалган, шеърлар девони ҳам худди шундайлигини алоҳида таъкидлаб ўтади.

Ўрта аср муаллифлари Утбийнинг «Тарихи ал-Йамини», ибн ал-Асирнинг «Комил фи-тарих», ибн Халликоннинг «Вафайат ал-аъй-ан» ва қаххрлнинг «Муъжам ал-муъаллифин» каби асарларида Абу Бакр ал-Хоразмий асарларига юкори баҳо берилиб, у хакида ким-матли маълумотлар келтирилгандир.

Шунингдек, ал-Хоразмийнинг ҳаёти ва ижоди хакида Оврўпо олимлари В. Альвардт, К. Брокельман, Х. Гибб ва бошқалар ўз ишиларида эслаб ўтишган.

Абу Райхон Беруний ўз ижодида ал-Хоразмийнинг бой ижодий меросидан кенг фойдаланган.

Ал-Хоразмий Марказий Осиёда X аср адабий ҳаётидаги араб тилида ижод этган машҳур адиб ҳамда сўнгги бадий жараянга катга таъсир кўрсатган ижодкор сифатида тилга олинади.

И. Элмуродов